

„Nem súlyed az emberiség!”...

**Album amicorum
Szörényi László LX. születésnapjára**

Főszerkesztő: JANKOVICS József
Felelős szerkesztő: CSÁSZTVAY Tünde
Szerkesztők: CSÖRSZ Rumen István
SZABÓ G. Zoltán

Nyitólap: www.iti.mta.hu/szorenyi60.html

MTA Irodalomtudományi Intézet
Budapest, 2007

VADÁSZ GÉZA

Humanista morzsák

*Kedves Laci!
Római tartózkodásunk emlékeként
és nagyszerű tudományos munkásságod
iránti tiszteletből fogadd szeretettel
ezeket a „Humanista morzsákat.”*

Itáliai ösztöndíjam elsődleges célja az volt, hogy Janus Pannonius latin tanárának, Guarino Veronesének latin nyelvtanát kiadjam, és az ehhez szükséges kutatásokat elvégezzem. A *Regulae* kiadása azóta már elkészült; ebben a tanulmányban pedig azokat az ismeret-mozaikokat teszem közzé, amelyekre a római könyvtárakban végzett kutatásaim során rátaláltam.

Janus Pannonius és tanára, Guarino Veronese egyaránt verseltek, sőt költői versenyként felfogható verses levélváltás is zajlott le közöttük. Janus hatsoros költeményben hívta meg vacsorára mesterét; válaszában Guarino szintén hat sorban szabadkozott, hogy ő – koránál fogva – csak megzavarná a fiatalok vidám szórakozását. A tanítvány újabb húsz sorban cáfolja meg tanára aggályait örömmel véve tudomásul, hogy Guarino méltónak találta személyét a vele folytatott költői levelezésre.¹ Guarino verseit Aldo Manetti adta ki², bevezetőjében azonban nem tartja kiváló minőségűeknek azokat. A kortárs költők másként vélekedtek, és elismerően írtak Guarino költészetéről. Antonio Panormita szerint bájos versei vannak; bármit is ír, antikos ízekkel vegyíti (*antiquitatem sapit*), és Catullusnak, földijének ihletése is érződik rajtuk. Találónan jellemzi, amikor megállapítja, hogy mély gondolatok, eleven frissesség jellemző stílusára. Janus Pannonius különösen azt értékeli benne, hogy változatos metrumokat használ:

1 *Jani PANNONII poemata*, Traiecti ad Rhenum, apud Barthol. Wild, Bibliop. 1784, Epigrammatum liber secundus, epigrammata 12-14, pp. 650-652.

2 Guarini VERONENSIS carmina a cura di Aldo MANETTI, Istituto Universitario di Bergamo, 1985.

Nálad, akármely ütemhez van kedved, megy az írás:
Hósi hatosban lépsz, máskor jambusra szökellgetsz,
Daktilusokban sírsz, majd víg anapesztuszokon futsz.

(Fordította Csorba Győző)

Későbbi méltatói (Voigt, Sabbadini) szemére vetik pedáns szárazságát, ihletszegénységét. Hogy ne kelljen e kérdés eldöntésében másokra hagyatkoznunk, közlöm tőle azt a verset, amelyben reneszánsz életörömmel telített ferrarai életképet fest a Quattrocento első feléből:³

Guarinus fingit nivem loquentem

Nix ego de caelo spisso delapsa volatu
Advenio, juvenes, vestros amplectier artus
Exoptans laetosque animis infundere lusus.
Vos autem fugitis, thalamis ceu femina clausi.
Ite igitur, celeresque manus innectite ludo
Vos voco, vos moneo, vos prompti audite vocantem
Frigore ab hoc calidos capiet vos alta Minerva
Vos decus Estense ac memorandae gloria gentis
Permoveat Leonellus ovans. Hunc ecce per urbem
Consequitur legio juvenum, quos undique clare
Voce tubae vocitat; jacitur densissimus imber
Et niveis glomerata pilis furit altera grando
Vixque senex cessat, teneor quoque virgo pudore.

Beszél a hó...

Sűrűn hullva az égből érkezem, íme, közétek
Kívánom, hogy tagjaitok hó lepje, ölelje
És keltsek víg játszadozást is a lelkeitekben.
Asszony mód menekülsz egy zárt helyiségbe előlem?
Gyors kezeiddel játszani kezdj el, hócsata indul.
Hívlak azért ifjak, serkenjetelek, intelek immár.
Felmelegít titeket ma e város bölcs ura nyomban,
Megmozgat Leonellus, az Estei ház örök éke.
Megjelenése Minerváé, maga jött el a Fenség,
Városi utcákon vonul át tele életörömmel.
Kürt szava hívja a sok fiataalt, követik csapatokban,

3 Bibliotheca Vaticana, Cod. Barb. Lat. 42, p. 310 c.

Hullik a hózápor, hólabdák zápora puffan
Nem tart vissza szemérem a lányt, öreget sem a kor már.

(Fordította Vadász Géza)

Egy 1720-ban megjelent versgyűjteményben⁴ találtam rá Andreas Naugerius veneziái költő szép versére, amelyben a mohácsi csatában ifjan elhunyt II. Lajos királyunknak adja meg a végtisztességet:

De Ludovico Pannoniae rege

Danubii ad ripas primo Rex flore juvenatae
Caesus pro patria, cum patria hic jaceo.
Nec queror immitti quod sim prostratus ab hoste,
Sed quod me Reges deseruere pii.
Qui dum alia ex aliis inter se proelia miscent,
Et me et se rabidis hostibus objiciunt.

Lajosról, Pannonia királyáról

Itt nyugszom Duna partjainál meghalva hazámért
Sírba hanyatlottam, s vélem a drága hazám.
Nem rovom én fel az ellenségnek durva halálom;
Kikről szól panaszom? Jámborok ők, de nagyon.
Míg e királyok közt csata dúl, fenekednek a harcban,
Ádáz ellenség áldozatául esünk.

(Fordította Vadász Géza)

Amikor a költő elmarasztalja a „jámbor” királyokat, akik II. Lajost cserbenhagyták, V. Károly német császárra és I. Ferenc francia királyra utal, akik között éppen a mohácsi vész előtt tört ki a háború, ezért nem adtak segítséget a magyar királynak. Venezia, a költő szülőhazája pedig már évek óta szinte szövetségese volt Szolimán szultánnak.

Janus Pannonius ferrarai korszakában írt versei között több úgy jött létre, hogy mesterük, Guarino Veronese házi feladatként vagy fordítási gyakorlatként adta fel tanítványainak. Ilyen volt az *Eranemos*, a szelek versenye-téma, amelynek három változata is fennmaradt, amint azt *Költői verseny a ferrarai gimnáziumban* című tanulmányomban kimutattam.⁵ Az a kódex, amelyből Guarino ferrarai életképét kiadtam,

4 *Carmina illustrium poetarum Italarum*, Florentiae, 1720, tomus IX, p. 245.

5 VADÁSZ Géza, *A korai humanizmus lírája*, Bp., Argumentum, 1999, 73–80.

valóságos tárháza az ilyen jellegű szövegeknek. Lehet, hogy Guarino fiának, Hieronymus Guarinusnak a füzetek volt, hiszen benne található a szelekről (De ventis) írt verse. Ez a kódexlap bepillantást nyújt abba, miként jött létre egy humanista vers. A margóra ugyanis odajegyezte a szerző a következő sort: *Lege de ventis Plinium, Naturalis historia, cap. 59.* (A szelekről olvasd el Plinius természettudományi művének 59. fejezetét). Így született újjá az antikvitás a humanista költészetben! Másik érdekessége a lap alján lévő szemléltető rajz a szelek fajtáiról. A föld ábrázolásán csupán három földrész található: Európa, Ázsia és Afrika. A kódexet tehát 1492, Amerika felfedezése előtt írták le, de tartalma folytán az is megállapítható róla, hogy a Quattrocento első feléből való. A feliratok rövidítéseit így oldhatjuk fel: a rajz baloldalán található a *Septentrio*; *Boreas g(raece)*; *Aquilo la(tine)*, azaz: Észak; *Boreas* görögül; *Aquilo* latinul. Ide tehát az észak felől fújó szelet jegyezte fel. Vele szemben, a jobboldalon: *Meri(di)es*; *Notus g(raece)*; *Auster la(tine)*, azaz: Dél; *Notus* görögül; *Auster* latinul: ezek a déli szél elnevezései. A földgömb alatt: *Occide(ns)*; *Zephyr(us) g(raece)*; *Favonius la(tine)*, azaz: Nyugat; *Zephyrus* görögül; *Favonius* latinul, vagyis az enyhe nyugati szél nevei. Végül a földgömb felett: *Orie(n)s*; *Eurus g(raece)*; *S(u)bsolan(us) la(tine)*, azaz: Kelet; *Eurus* görögül; *Subsolanus* latinul: ezek pedig a keleti szél elnevezései.

Ugyanígy datálható az a csodálatos kép is, amelyet minden Rómába látogatónak meg kellene néznie a S. Maria sopra Minerva, vagyis az ókori Minerva temploma fölé emelt Szűz Mária-templom Frangipane-kápolnijában, a Pantheon közelében. A képet késő gótikus-kora reneszánsz stílusjegyei folytán tulajdonították már Beato Angelicónak (1449?), de újabban Benozzo Gozzoli szerzősége is felvetődött. Egy bizonyos: Amerika felfedezése előtt festette az ismeretlen művész, hiszen a gyermek Jézus kezében tartott földgömbön ugyanaz a felirat olvasható, mint az imént látott rajzon. Akkortájt keletkezhetett, amikor a gyermek Janus Pannonius Itáliába érkezett tanulmányai folytatására. A kép szuggesztíven idézi fel azt a korhangulatot, amely a gyermek Janust fogadta két korszak határán Itáliában.

A Vatikáni Könyvtár Barb. Lat. 42. jelzetű kódexébe tehát tulajdonosa, a ferrarai diák belejegyezte a megoldott házi feladatokat és mindazokat a verseket a kortárs költőktől, amelyek megtetszettek neki. Ennek 281. oldalán találtam rá arra a műfordításra, amelyet a kódex tulajdonosa készített Plutarkhosz: *Nagy Sándor szerencséje vagy kiválósága* című könyve alapján. Mikor az ókori szobrász megmintázta Nagy Sándort ég felé néző tekintettel, ahogy valóban nézni szokott az uralkodó, kissé félrehajlított nyakkal, találóan írta valaki a szobor alá azt az epigrammát, amelyet Guarino több tanítványa, köztük Janus Pannonius is lefordított. Az ismeretlen ferrarai diák fordítása így hangzik: *Epigramma in magni Alexandri collum protendentis superne ab Apelle pictam seu sculptam*

Aeneus hicce Jovem cernens, tuearis Olympum
Jupiter, exclamat, subdita terra mihi.

(Az Apelles által festett vagy ércbe metszett műre, amely Nagy Sándorról készült. Ez az ércalak Juppiterre tekintve így kiált fel: Oltalmazd az Olümposzt, ó Juppiter; a Föld nekem van alávetve.)

Janus Pannonius görög eredetiből való fordítása pedig így hangzik:⁶

De sacrilego

Ferreus iste Jovem spectans, quasi talia fatur:

Terra, volo, mea sit; tu, pater, astra tene.

(A szentségtörőről. Ez az ércalak úgy tekint Juppiterre, mintha csak azt mondaná: Az a kívánságom, hogy a Föld enyém legyen; te, atyánk, uralkodj a csillagokon.)

Ugyancsak mindketten lefordították Plutarkhosz: *De dictis regum et imperatorum* (*Királyok és hadvezérek híres mondásairól*) című könyvéből azt a szkítákról szóló negyedik fejezetet, amelyben Plutarkhosz idézi Anteas szkíta király hírhedt mondását. Amikor fogságba esett a csodálatos thébai fuvolás, Ismenias, megparancsolták neki, hogy a vendégségben fuvolázzon. Az összes jelenlevő megcsodálta és megtapsolta játékát. A király viszont megesküdött, hogy nagyobb gyönyörűséget szerez neki a lovak nyerítése.

Ennek a vatikáni kódexnek a fényében megjelennek előttünk a ferrarai diákok, köztük Janus Pannonius, amint egymással versenyezve fordítják le görögből az ókori kuriózumokat, próbálkoznak a latin nyelvű versírással mindegyik a maga egyéni módján. Megvalósult tehát Janus Pannonius ferrarai szobatársának, Battista Guarinónak az óhaja, amelyet már tanár korában, 1459-ben írt le a tanítás és tanulás rendjéről szóló könyvecskéjében.⁷ Ebben arra inti a tanárokat, hogy ne verjék meg súlyosan és keményen (*graviter et acriter*) a tanulókat, inkább szülői érzelmek vezessék őket. A verés ugyanis szolgai jellegű, és az ifjú ennek következtében meggyűlöli az irodalmat. A veréstől való félelmükben ráadásul nem önállóan készítik el házi feladataikat, hanem tanuló társaik megoldásait másolják le. Az idézett példákából kiderül, hogy valóban ez a szellem uralkodott a ferrarai gimnáziumban, Janus Pannonius és tanuló társai önálló megoldásokra törekedtek.

6 Vatikáni Könyvtár, Cod. Vat. Lat. 2847, fol. 43 r

7 Baptista GUARINUS, *De ordine docendi et studendi libellus*, Jena, 1704, p. 72.